

*Секція Управління соціально-економічним розвитком держави та її
регіонів*

УДК 658.012

*Козаченко Г.В.
д.е.н., професор,
професор кафедри фінансів і банківської справи
Погорелов Ю.С.
д.е.н., доцент,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

Категорія розвитку: від філософії до економіки

***Анотація.** Проаналізовано результати дослідження категорії розвитку в античній та класичній німецькій філософії. Показано, що розвиток як загальнонаукова категорія розглядається з трьох сторін: як закон, як принцип та як явище. Розглянуто взаємозв'язок розвитку та близьких до розвитку понять (експлікації, генезису, еволюції, еманации, діахронії), а також взаємозв'язок розвитку та руху. Проаналізовано хронологію дослідження розвитку як загальноекономічної категорії. Показано, що дослідження поняття та динаміки розвитку на макрорівні, у тому числі в формі економічного зростання, продовжується до сьогодні.*

***Ключові слова:** розвиток, категорія, філософія, економіка, взаємозв'язок.*

UDC 658.012

*Kozachenko G.V.
Doctor of sciences, professor
Professor of chair of finance and banking
Pogorelov Y.S.
Doctor of sciences, assistant professor
Head of the chair of accounting and audit
Poltava Yuri Kondratyuk national technical university*

Category of development: from philosophy to economy

***Abstract.** Results of researching category of development in antique and classical German philosophy are considered. It is shown that development as general notion in science is considered from three points of view: as a law, as a principle and as a phenomenon. Interaction between development and synonymic notions (explication, genesis, evolution, emanation, diachrony) is considered. Interaction between development and movement is shown. Chronology of researching development as general category in science is analyzed. It is shown that research notion and dynamic of development on macrolevel, including consideration of development as a form of economic growth is continuing nowadays.*

***Keywords:** development, category, philosophy, economy, interaction.*

Вступ. Одним з важливих понять сучасної економіки є розвиток, що відбувається за рахунок якісних та кількісних змін на різних рівнях – від макрорівня (економічні відносини та процеси на рівні економічної системи, національної економіки) до мікрорівня (діяльність підприємства).

Актуальність проблематики розвитку, що є результатом кількісних та якісних змін і, у свою чергу, сприяє їхньому виникненню, відображена у наукових працях Е. Тоффлера, який ще в 1970 році у науковій праці *Future shock* [16] описав тенденцію прискорення змін, а десятиріччям пізніше в [17] довів, що зміни є визначальною характеристикою існування сучасного суспільства в усіх його виявах.

Незважаючи на поширеність розвитку як загальнонаукового та економічного поняття, формування поглядів на його сутність, природу, закономірності триває.

Основний матеріал і результати. Розвиток як загальноекономічна категорія є проекцією загальнонаукового розуміння розвитку на об'єкти економічної науки. Загальнонаукове поняття розвитку має глибоке, хоча й не повністю узгоджене філософське обґрунтування.

Найповніше висвітлення та обґрунтування категорія розвитку отримала у філософії – від античної філософії до класичної німецької філософії. Її здобутки надалі були використані в інших галузях. Так, Аристотель вважав розвиток певним принципом, за яким сутність явища є необхідним елементом системи цілого і підходив до розуміння розвитку як можливості зміни стану, що закладена в самому такому стані (на макрорівні) або за його межами (на мікрорівні) [1, с. 72]. Плотін ввів поняття еманції – зворотного до еволюції процесу, протягом якого поступово погіршується стан буття, об'єктів та явищ залежно від їхнього віддалення від першопричини буття [1, с. 620]. Фактично Плотін першим ввів поняття "розвиток з від'ємним знаком", своєрідний регрес.

Вагомими є дослідження розвитку у німецькій філософії (Г. Лейбніц, І.Г. Фіхте, Ф.В.Шеллінг, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель). До німецької класичної філософії включно поняття розвитку досліджувалося переважно у філософії і носило загальнонауковий зміст.

Розвиток як загальнонаукова категорія розглядається з трьох сторін: як закон, як принцип та як явище. У кожного погляду є свої прихильники.

Розуміння розвитку як закону, принципу та категорії тісно пов'язано між собою: розвиток як закон характеризує певний тип змін буття, пояснює такі зміни буття; розвиток як принцип характеризує зв'язок між сутністю окремого явища або об'єкта і його підпорядкованістю в системі вищого рівня, ніж та, в якій це явище або об'єкт існують або виникають, крім того розвиток як принцип можна розуміти як певний зв'язок між поточним станом явища та його майбутнім станом;

розвиток як філософська і загальнонаукова категорія протиставляється незмінному буттю, одночасно впливаючи на нього як певний процес, тобто буття є обов'язковою умовою розвитку, а розвиток є іманентним буттю.

Зв'язок категорії розвитку в усіх її проявах стосовно категорії буття (а до неї входять всі об'єкти, щодо яких можна розглядати розвиток) показано на рис. 1.

Розвиток як закон характеризує перехід від одного буття до іншого, причому передбачається, що наступний стан буття буде кращим за попередній за кількісними або якісними характеристиками. Розвиток як явище є протилежним до буття, яке знаходиться в незмінному стані, тобто до буття як такого. Але водночас розвиток як принцип є іманентною рисою буття, його невід'ємною характеристикою, що також зумовлює можливість його подальших змін.

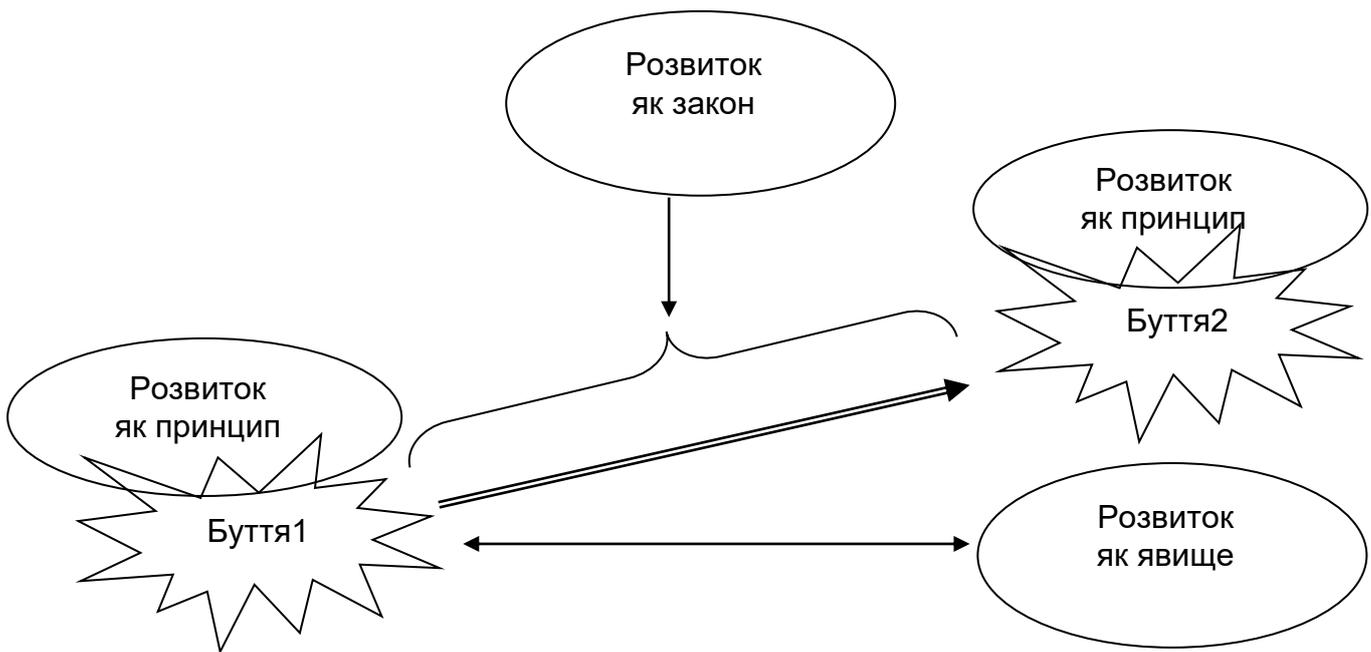

Рис. 1. Зв'язок категорії розвитку

Подальші дослідження в різних галузях знань привели до виникнення понять, які є близькими до розвитку і певним чином синонімічними - експлікації, генезису, еволюції, еманации, діахронії. Вони характеризують окремі види розвитку або розвиток певних об'єктів, але все ж такі вони нетотожні розвитку. Поняття еманации, еволюції, експлікації та діахронії поглинаються поняттям розвитку, оскільки фактично є його видами і використовуються спільно або замість поняття розвитку в окремих галузях знань. Співвідношення між цими поняттями подано на рис. 2, де показано лише ієрархічне та змістове співвідношення поняття розвитку з іншими поняттями.

Розвиток об'єкта пов'язаний з його рухом. Сукупність змін об'єкта породжує його рух (звичайно, не у фізичному, а у характеристичному сенсі). Рух є більш широким поняттям, яке поглинає поняття розвитку, оскільки не передбачає виконання певних умов, які є обов'язковими для розвитку, наприклад, умов єдності та вдосконалення. Будь-який розвиток є рухом, оскільки він є результатом змін, тобто рухом об'єкта у характеристичному сенсі, але не всякий рух є розвитком, тому що для руху не обов'язкові умови розвитку, а їхнє порушення веде до відмови визнання змін або руху розвитком. Суттєвою ознакою розвитку є перехід з однієї якості в іншу, нову.

Проникнення поняття розвитку в різні галузі науки поряд з ускладненням науки як системи знань та удосконаленням підходів до розуміння сутності категорії розвитку привело до того, що категорія розвитку стала наріжним каменем багатьох галузей знань. Підґрунтям проникнення категорії розвитку до них стали еволюційний квазібіологічний підхід (результат імплементації біологічних ідей на суспільному рівні до соціальних та соціально-економічних систем) до розуміння розвитку Г. Спенсера [7, с. 40-52], холичний підхід до розуміння розвитку Э. Дюркгейма (соціологія та історія) [4], цивілізаційний та формаційний підходи (А. Тойнбі, О. Шпенглер, К. Маркс) (соціологія та історія).

Розвиток як загальнонаукова категорія має різноманітні тлумачення, єдності в них поки ще немає. Попри відсутність такої єдності більшість авторів пов'язує розвиток зі

змінами, процесом накопичення змін, перетворенням стану системи шляхом переходу з одного стану в інший, більш досконалий.

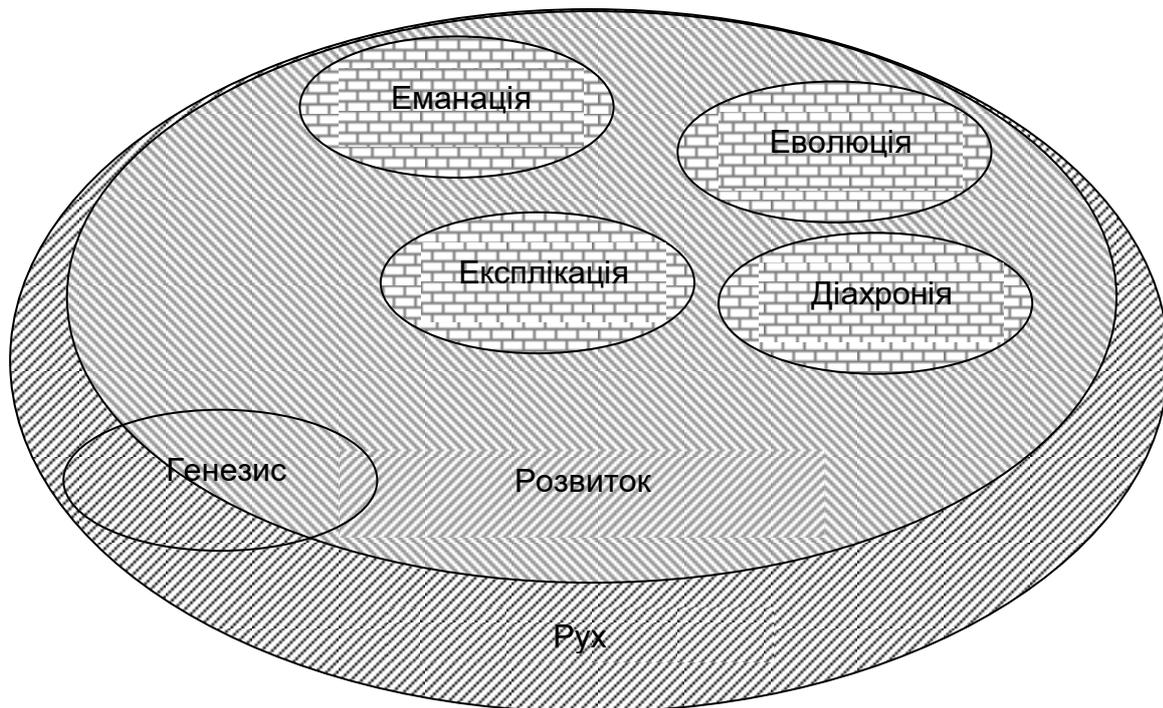

Рис. 2. Співвідношення між поняттями, що є змістово близькими до розвитку

Поняття розвитку не лише не має єдиного трактування (хоча більшість дослідників погоджуються щодо виділення якісних елементів та іманентних рис), але й загальнотеоретичне обґрунтування розвитку є доволі різним:

еволюціонізм Г. Спенсера (наявність тільки поступових змін без значних вибухоподібних стрибків (цит. за [7]);

емерджентизм Л. Моргана (визнавав основою розвитку виключно різкі якісні зміни (цит. за [12, с. 112]);

феноменологічний підхід до розуміння розвитку (наукові праці Е. Гусерля, М. Хайдеггера, Г. Ромбаха, Н. Гартмана).

В.С. Соловйов з цього приводу справедливо відзначив, що поняття розвитку з початку ХХ століття увійшло не лише в науку, але й у повсякденне мислення, але це зовсім не означає, що логічний зміст ідеї розвитку став цілком зрозумілим, навпаки, цей зміст є доволі невизначеним [11, с. 141-144].

Таким чином, узагальнюючи філософське та загальнонаукове розуміння розвитку, слід констатувати, що розвиток розглядається крізь призму кількісних та якісних змін, які характеризуються багатомірністю, спрямованістю й часто незворотністю.

Категорія розвитку, будучи спочатку загальнофілософською та загальнонауковою, у ХХ столітті увійшла і до економіки, спочатку на макрорівні, де у 60-70-х роках минулого століття знайшла широке використання в імовірнісних моделях економічної рівноваги та економічної динаміки (наприклад, моделі Гейла, Ерроу, Дж. фон Неймана). На макрорівні розвиток часто розглядається як синонім зростання (враховується екстенсивний розвиток) або в контексті структурних чи якісних змін в економіці. З поняттям рівноважного економічного зростання тісно пов'язано поняття економічної рівноваги, яке отримало розвиток в теорії економічної рівноваги (наукові праці А. Вальда, К. Ерроу, Д. Гейла, Т. Бьюлі, М. Алле, П. Самуельсона), в якій

доведено можливість існування економічної рівноваги на ринку за певних умов. Само поняття рівноваги при цьому трактується як такий стан економічної системи, в якому жоден з економічних агентів не зацікавлений у тому, щоб змінити такий стан за допомогою засобів, які він має у своєму розпорядженні [15, с. 67].

Зазвичай дослідження розвитку на макрорівні проводиться в контексті кейнсіанства, некейнсіанства або теорії економічних циклів. Згодом категорія розвитку почала використовуватися й на мікрорівні, де знайшла відображення в теорії економіки, математико-економічному моделюванні, теорії менеджменту, дослідженні операцій та управлінських інформаційних системах тощо.

Дослідження розвитку в економіці розпочалися з аналізу економічних циклів на макрорівні. Як писав Й. Шумпетер, перші розробки з економічної динаміки, її причин тощо належать К. Жугляру, В. Мітчеллу та А. Шпітгофу, хоча засновником теоретичної бази економічних циклів й опосередковано аналізу розвитку як загальноекономічної категорії слід вважати Ж.-Б.Сея [13, с. 123]. Надалі Дж. М. Кейнс в своїй відомій науковій праці "Загальна теорія зайнятості, процента та грошей" виявив тісний зв'язок розвитку як загальноекономічної категорії та циклів на макрорівні [5].

В хронології дослідження розвитку як загальноекономічної категорії слід звернути увагу на окремі розробки Дж. Б. Кларка з розвитку економіки [6]. Саме тлумачення розвитку економіки за Дж. Б. Кларком слід визнати основою моделювання розвитку на макрорівні у 60-70 роках минулого століття. Але Дж. Б. Кларк значно більшу увагу приділив не самому поняттю розвитку, а тим чинникам та силам, що на нього впливають. Саме Дж. Б. Кларк виділив два основні чинники розвитку економіки – моральний та технологічний - і вказав на п'ять рушійних сил, що викликають розвиток економіки в цілому – нова техніка або технологія виробництва (точка зору майже тотожна думці Й. Шумпетера), зміна організаційних форм, збільшення кількості населення, накопичення капіталу в грошовій або речовій формі, зміна структури споживання [6, с. 142, 151].

Значний аналіз розвитку як загальноекономічної категорії в контексті інновацій проведено в наукових працях Й. Шумпетера, адже інновації є однією з каузальних основ розвитку. На відміну від ідей У. Ростоу, який бачив розвиток виключно в технічному удосконаленні факторів виробництва, Й. Шумпетер важливим вважав не тільки суто самі фактори (хоча він технічне удосконалення вважав однією з основ створення інновацій), але й спосіб їхнього комбінування [14, с. 184]. Універсальність цього підходу в тому, що він є справедливим як на макрорівні, так і на рівні окремого підприємства.

Питання розвитку частково розглядалися в неокласичній теорії економічного зростання (Дж. Мід, Т.В. Свон, Р.Солоу, Е. Денісон), кейнсіанській теорії економічного зростання (Дж. М. Кейнс, Р. Харрод, М. Хансен, Е. Домар) та історично-соціологічній теорії (У. Ростоу, Е. Медісон). Ці теорії більш належать саме до зростання і феномен розвитку пояснюють не повністю, тому що зростання є окремим випадком розвитку, але його не можна визнати синонімічним розвитку. Н.Я. Петраков зазначив, що поняття економічного розвитку водночас містить поняття зростання та сталості [8]. Але виникнення кейнсіанської, а згодом і некейнсіанської теорій, а також історично-соціологічної теорії зростання стало важливим етапом дослідження загальноекономічної категорії розвитку. Положення цих теорій частково зумовили імплементацію біологічної теорії еволюції в економіку, згідно з якою основою розвитку в економіці є існування діалектично протилежних, але таких, що доповнюють один одного процесів – мінливості та відбору [9, с. 187].

Дослідження поняття та динаміки розвитку на макрорівні, у тому числі в формі економічного зростання, продовжується до сьогодні (наукові праці Ф. Кідланда та Е.

Прескотта, Л.Г. Мельника, Д.С. Львова, А. Гранберга, Я. Корнаї тощо). У наукових працях вітчизняних вчених (В.М. Гець, О.І. Амоша, М.Г. Чумаченко, А.А. Чухно, І.А. Александров та ін.) розвиток розглядається переважно як загальноекономічна категорія, складний процес в економіці, який дозволяє забезпечити стабільну позитивну динаміку відтворення й водночас задовольнити суспільні потреби. Цінні ці розробки ще й тим, що в них враховано особливості сучасного стану економіки України та попередні події в економіці, які, безумовно, впливають на можливості подальшого розвитку національної економіки, у тому числі, як відзначають науковці, інноваційним шляхом.

Останнім часом на макрорівні розвиток розглядається не як суто економічна категорія, а як соціально-економічна категорія, у контексті якої розвиток на макро- та мезорівні розглядається не тільки у вигляді покращання функціонування економічних систем, але й у вигляді покращання життя населення та задоволення суспільних потреб, тобто йдеться про соціально-економічний або соціально орієнтований розвиток [2,3]. Як зазначив А.Б. Докторович, "...людина постає не тільки й не стільки як робоча сила або трудовий ресурс, але як суб'єкт праці та суб'єкт творчості. Головною метою та пріоритетами сучасного соціально-економічного розвитку стає розвиток людини, людського потенціалу та капіталу" [3, с. 5].

Накопичення знань щодо сутності розвитку дозволило визначити умови його виникнення, сформулювати загальні та часткові принципи розвитку.

Умови розвитку виступають своєрідними метакритеріями визнання наявності розвитку як такого. У разі їх відсутності говорити про розвиток некоректно, хоча можна говорити окремо про зміни, про трансформацію об'єкта, про набуття ним нових якостей або втрату якостей, що були, про виникнення нових об'єктів тощо.

Умови виникнення розвитку, його принципи та інші загальнотеоретичні основи є універсальними щодо розвитку в будь-якій сфері, у тому числі й в економіці, а тому дозволяють краще зрозуміти природу розвитку як загальноекономічної категорії та в подальшому перейти до поняття розвитку підприємства.

Обов'язковими умовами розвитку є зміни, удосконалення та єдність суб'єкта або об'єкта розвитку, якщо основою розвитку є не саморозвиток, який породжується внутрішніми рушійними силами, а певний зовнішній імпульс. Буття без змін не формує розвитку, оскільки стан (мається на увазі статичний стан як характеристика буття) є певною мірою протилежним до розвитку (характеристики динамічного буття) [10, с. 68]. З іншої точки зору, будь-який розвиток обов'язково потребує змін, але не всяка зміна спричиняє розвиток. Тобто наявність змін є обов'язковою, але не детермінуючою умовою розвитку.

Таким чином, під впливом об'єктивних обставин розвиток як загальнонаукова категорія імплементований в економіку й отримав поширення на макро- і мікрорівні. А тому сьогодні розвиток розглядається не лише як філософська (загальнонаукова) категорія, а й як економічна категорія, з використанням якої знайшли пояснення багато явищ, феноменів, закономірностей, тенденцій та процесів в економіці на макро- та мікрорівні.

Література

1. *Античная философия: Энциклопедический словарь / Отв. ред. М. А. Солопова. — М.: Прогресс-Традиция, 2008. — 896 с.*
2. *Боровик М. В. Исследование возможностей обеспечения социального развития на макроуровне / М. В. Боровик // Экономика розвитку. — 2004. — № 3 (31). — С. 47 – 49.*

3. Докторович А. Б. Социально ориентированное развитие общества и человеческого потенциала: современные теории, методы системного исследования / А. Б. Докторович; Дис. ... докт. экон. наук: 08.00.05, 08.00.13. — М.: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2004. — 335 с.
4. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. — М.: Гелиос АРВ, 2002. — 352 с.
6. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк; пер. с англ. — М.: Гелиос АРВ, 2000. — 336 с.
7. Кон И. С. Социологическая концепция Герберта Спенсера // История буржуазной социологии XIX — начала XX века / Под ред. И. С. Кона. — М.: Наука, 1979. — 344 с.
8. Петраков Н. Я. Русская рулетка: эконом. эксперимент ценою 150 мил. жизней : [монография] / Н. Я. Петраков. — М.: Экономика, 1998. — 286 с.
9. Ричард Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Ричард, И. Нельсон, С. Дж. Уинтер; пер. с англ. — М.: Финстатинформ, 2000. — 474 с.
10. Симанов А. Л. Понятие "состояние" как философская категория / А. Л. Симанов. — Новосибирск: Наука, 1982. — 356 с.
11. Соловьев В. С. Философские начала цельного знания / В. С. Соловьев. Сочинения. В 2 т. Т. 2. — М.: Высшая школа, 1988. — 392 с.
12. Чуйко В. Л. Рефлексія основоположень методологій філософії науки : [монографія] / В. Л. Чуйко. — К.: Центр практичної філософії, 2000. — 252 с.
13. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й. Шумпетер; пер. с англ. В 3-х т. Т. 3. — СПб.: Экономическая школа, 2001. — 678 с.
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1982. — 456 с.
15. Экономико-математический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. И. Данилов-Данильян]. — М.: Большая Российская энциклопедия: ИД "ИНФРА-М", 2003. — 688 с.
16. Toffler A. Future shock / A. Toffler. — N.Y.: Bantom Books, 1970. — 412 p.
17. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. — N.Y.: Bantom Books, 1980. — 488 p.

